

KULT BOGORODICE U BIZANTSKOM OBREDU (IX)

D. Štovanje Bogorodice preko svetih ikona

78. „Premda ne postoji posebna teologija ikone, pravoslavlje ipak smatra načelom bez prigovora uvjerenje da se neka božanska svojstva mogu na izvanjski način izlagati pod oblikom zemaljskih stvarnosti”. Tako piše poznati ekumenski radnik mitropolit Emilianos Timidiadis pa nastavlja:

„Svi smo mi 'ikone', slike u analognom smislu, jer smo, prema Sv. pismu, stvoreni na sliku Božju, mi nosimo na sebi Božje i božanske crte – prije svega, svoju dušu. Zato se u liturgijskom životu Crkve iskazuje čast i vjernicima: u vrijeme euharistije svećenik se ne zadovoljava time da okadi slike Krista i svetaca, on također incenzira i prisutne vjernike i časti u njima sliku Božju, časti žive ikone. . .”

Prema istom piscu, ikone su vidljiv temelj duhovnog kulta⁵³. Ime Logos (Riječ) – kako uči sv. Grgur Nazijanski⁵⁴ – pripada Sinu zato što ostajući s Ocem jedno njega objavljuje, ali ta misao vrijedi također i za stanje učovječenja i „sebeotkrivenja” kojim Sin objavljuje Oca i dovršuje naše spasenje. Nastavljajući istim pravcem, dolazimo do uloge ikona da objašnjuju osnovne istine vjere i to na način koji je primjeren našim duhovnim sposobnostima poimanja i spoznavanja⁵⁵. način koji je primjeren našim duhovnim sposobnostima poimanja i spoznavanja⁵⁵.

Slično o značenju ikona piše i glasoviti ruski teolog o. Ioann Meyendorff:

„. . . Od svih kulturnih familija kršćanstva – latinske, sirske, egipatske ili armenske – bizantska je bila jedina, gdje je umjetnost postala toliko neodjeljiva od teologije. Rasprave su VIII. i IX. stoljeća pokazale da se u svjetlu utjelovljenja umjetnost nije mogla zadovoljiti samo nekom 'neutralnom' funkcijom da može i čak da mora izražavati vjeru. Upravo po svom stilu, preko simboličkih kompozicija, preko kompleksa umjetnina što su pokrivali zidove bizantskih hramova, preko trajnog sistema koji je uređivao ikonostase, ikone su postale izražajem i vrelom bogopoznanja. Radosna vijest o Bogu što postade čovjekom, o njegovoj prisutnosti među ljudima, o čovještvu što je proslavljeno i oboženo prije svega u Kristu, a preko njega i Duha Svetoga u Djevici Mariji i u svecima, sav taj 'ures Crkve' bio sada izražen kršćanskom bizantskom umjetnošću. Jevgenij Trubeckoj – ruski filozof s početka ovoga stoljeća – govori o tome kao o 'kontemplaciji u bojama' (*umozrenie v kraskach*)”⁵⁶.

Takvo i slično gledanje na liturgijski-spasavajuću i posvećujuću ulogu ikona objašnjuje nam zašto na tome području i presveta Bogorodica zauzima prvo – poslije svoga Sina – mjesto.

53. E. TIMIADIS, *Lebendige Orthodoxie: Eine Selbstdarstellung der Orthodoxie im Kreise der christlichen Kirchen*. J. M. Sailer-Vg Nürnberg und Eichstätt 1966: cf. cijelo VIII. poglavlje: *Die Rolle der Ikonen im liturgischen Leben*, S. 236-266.

54. *Oratio* 30: PG 36, 129.

55. E. TIMIADIS, o. c. 266.

56. J. MEYENDORFF, *Initiation a la theologie byzantine: L'histoire et la doctrine*. CERF Paris 1975, 72-73.

79. Razumije se, i za ikone presvete Bogorodice vrijede kanoni, pravila njihova slikanja („ikonopisanja” – ikonografije), jer ikone nisu nipošto obični portreti, nego sakramentali – a to znači prema crkvenim propisima putokazi i vođe k Bogu.

Dobro se sjećam što je o tome pred dvadesetak godina nama, svojim slušačima na Papinskom istočnom zavodu u Rimu pripovijedao O. Stephano Pelopida Stephanou, naš profesor crkvene povijesti Bizanta. On je Grk, rođeni Atenjanin pa je u stvar dobro upućen: Jedna tamošnja katolička časna sestra darovala svojoj prijateljici a pravoslavnoj igumaniji lijepu sličicu Majke Božje. Ali par dana kasnije, igumanija joj vraća ispričavajući se: „Oprosti, nemoj se uvrijediti, ali ja to ne smijem uzeti: nije pravoslavna!” Valjda je to bila reprodukcija kakve Rafaelove Madone ili koje druge zapadnjačke – možda vrijedne umjetnine, ali zapadnjačke, a to znači slike izrađene protivno kanonima pravoslavne ikonografije, tumačio nam je dalje P. Stephanou.

U klasičnom je pravoslavnom Bizantu postojao tzv. kanon boja: crvena (purpurna) znači božanstvo, a plava ljudsku prirodu. Prema tome, Krist ima crveni hiton (donju haljinu), a plavi prašt, a to – *umozrenie v kraskach* – znači baš ono što je napisao sv. Pavao Filipljanima (2,7-8) da je Logos . . . *morphèn doúlou labwón, en homoiwmti antrwpwón genómenos kai sc h é m a t i heuretheís hws ánthrwpos*. Duda-Fučak doduše prevode *morphèn* sa lik, a *schémati* obličjem. Ne velim ni najmanje, da je loše prevedeno, ali . . . Grku je *schema* o d i j e l o, pa je shvatljivo, da je prema tome na ikoni Krista morao biti plavi plašt preko crvenoga hitona: Logos se kao zaogrnuo ljudskom prirodom, kao da je na se navukao naše čovječstvo. (Dakako, u pravovjernom – efeškom smislu treba uzeti taj slikoviti govor, ne u nestorijevskom!) Obratno, kod Majke Božje, hiton (haljina uz tijelo) je plave boje – Marija, naime, nije božica, nego običan čovjek kao i svatko drugi od nas, ali joj je plašt crven: milošću je naime obožena – *kecharitoméne, blagodatna, omilošćena*⁵⁷! Međutim, u novije vrijeme, onog se kanona boja ne drže baš svi pa bi se možda moglo naći i na kršćanskom Istoku „nepravoslavnih ikona” . . . No, to su ipak iznimke koje potvrđuju pravilo da su ikone za pravoslavnog vjernika nešto uistinu sveto, „neka veza između nebeske i zemaljske Crkve”; ili: „Ikona je ne samo slika nego i duhovna stvarnost”.⁵⁸

Kad govorimo o ikoni, onda tu prvotno mislimo na prenosivu sliku – dakle dasku, platno, emajlirani enkolpion itd., ali ne isključujemo ni zidnih slika („freski”) rađenih po istim kanonima svetoga slikarstva. Liturgijski kult Majke Božje u bizantskom obredu s obzirom na ikone dokazuje se na više područja. Tu su propisi o ikonostasu, zatim običaj da episkopi i drugi neki dostojanstvenici nose na

57. Nažalost, kasno sam otkrio svoju pogrešku, da sam u ranijim dijelovima ove studije na mnogo mjesta loše preveo riječ *kecharitoméne* kao *omilostivljena*, a treba *omilošćena*. Ako poetska mjera traži slog više, onda se može dodati: „sva. . .” pa tako dobivamo opet tri trohejske stope: sva o(milo)šćena.

58. Jednu i drugu rečenicu u navodnicima napisao je L. USPENSKIJ u *Symbolik des orthodoxen Kirchengebäudes und der Ikone* u: SYMBOLIK 10, 62, a citira ih tako PAUL WIERTZ u svojoj studiji: *Zur religiösen Volkskultur der orientalischen und orthodoxen Kirchen* izišloj opet u velikom i odličnom „priručniku” *Handbuch der Ostkirchenkunde*, Patmos Verlag, Düsseldorf 1971, str. 598.

prsimu „Panajju” i napokon liturgijski kalendar koji poznaje brojne praznike upravo raznih Bogorodičinih, ponajčešće čudotvornih, ikona. A te se časte ne samo u originalnim mjestima podrijetla nego i u kopijama koje se posvuda nalaze: u velikim svetištima, sabornim i manastirskim hramovima ali i „prihodskim” (tj. parohijalnim, župnim) crkvama, „časovnjama” (kapelicama) i po domovima vjernika.

80. **Bogorodica na ikonostasu.** Mislim da nije potrebno tumačiti čitateljima *Službe Božje* ne samo što je to ikonostas nego ni činjenicu da ta pregrada od niza ikona što dijeli svetište („oltar” u pravoslavnoj terminologiji) od crkvene lađe ima troja vrata: jedna srednja, veća i dvokrilna, i dvojica manja, jednokrilna. Ipak dopunimo te rudimentarne spoznaje s par drugih podataka o tim vratima kako bismo lakše odredili smještaj Bogorodičinih ikona. Srednja se — najšira — vrata zovu *carske dveri* iz više razloga, od kojih su glavni ovi: kroz njih prolazi sam *Car slave* prisutan kod božanske Liturgije po Riječi (evanđelje se kod malog ulaza ondje pronosi, kasnije, odonud čita), prisutan po sakramentu (euharistije: kroz ta se vrata kod velikog ulaza unose svečano pripremljeni darovi kruha i vina što će se kasnije posvetiti u žrtveni misterij, i kroz ta će se vrata pronijeti svete tajne da se njima narod pričesti) i prisutan u služućem svećenstvu (jer samo biskupi i svećenici smiju prolaziti kroz njih u vrijeme bogoslužja i liturgijski obučeni, jedino je u starini i pravoslavni car smio, odloživši oružje, proći njima sudjelujući kod „velikog vhoda”). Sa svake strane carskih dveri nalaze se po jedna tzv. *đakonska* ili *anđeoska vrata* za ostale liturgijske služitelje. „Otvaranje carskih vrata predstavlja otvaranje nebeskoga carstva čovječanstvu” piše ruski liturgičar Konstantin Nikoljskij⁵⁹. Pa ako „oltar” (a to je cijelo svetište s jedne — istočne — strane ikonostasa) simbolizira taj ili nebesku Crkvu⁶⁰, a sav ostali dio crkve (s druge — zapadne — strane ikonostasa) zemaljsku Crkvu, onda liturgijski propis da se *na dvokrilju carskih dveri* mora nalaziti ikona Blagovijesti⁶¹ dobiva jedno posebno, duboko značenje. A to je: nemoguće je ući u raj — osim po utjelovljenoj Riječi i njegovoj Majci!

Ali prema liturgijskim propisima, Marijina ikona nije tek *na* samim carskim dverima, nego i *sa strane* istih! S desne⁶² — južne strane⁶³, između carskih dveri i đakonskih mora se nalaziti ikona Kristova, a s lijeve — ili sjeverne — strane isto tako velik pendant: Bogorodičina ikona⁶⁴.

No ni to još nije sve. Ne samo *na* carskim vratima niti samo *po kraj* njih nego i *iznad* istih kraljevskih vratiju treba da bude Bogorodičina ikona

59. K. NIKOL'SKIJ, *Posobie k izučeniju ustava bogoslužnij Pravoslavnoj Cerkvi*, S. Peterburg 1900, 20.

60. *Ib.* 22.

61. *Ib.* 24. Cf. LAZAR MIRKOVIĆ, *Pravoslavna liturgika; Prvi opšti deo*, Beograd 1982, 106: „Na carskim vratima, koja predstavljaju nebeska vrata, slikaju se blagovesti presvete Bogorodice, kao početak našega iskupljenja i radi sećanja, da su nam se ovaploćenjem Slova Božjeg otvorila nebesa”.

62. S gledišta vjernika koji je okrenut prema ikonostasu.

63. Bizantski su hramovi propisno orijentirani prema istoku: dakle, idući od ulaza na zapadu prema ikonostasu i oltaru na istoku, južna će nam strana biti desno, a sjeverna lijevo. Otuda ti „geografski” atributi đakonskim vratima.

64. NIKOL'SKIJ, *o. c.* 24, MIRKOVIĆ, *l. c.*

– ali u kompoziciji s drugima. Ima, doduše, manjih i siromašnijih ikonostasa na kojima se ovo, o čemu upravo radim, ne može onako savršeno ostvariti kao kod bogatijih i potpunijih. Na takvim, naime, ikonostasima ima više redova – ili, mogli bismo kazati, „spratova” – ikona. Osim prvoga, najglavnijega reda, gdje se uz spomenute već ikone Krista i Bogorodice nalaze još i one sv. Ivana Krstitelja, zatim naslovnika crkve i nerijetko popularnoga svetitelja (osobito sv. Nikole) a na đakonskim anđela, postoji i „prizemlje” – nazovimo to tako – i „drugi. . .” i „treći kat”⁶⁵. Tako mnoge crkve imaju u najdonjem redu („prizemlju”) slike događaja iz SZ – ali onih koji su u vezi sa NZ tj. s Isusovom velikosvećeničkom liturgijom: tako služenje svećenika Zaharije, zmiju od mjedi, Izakovu žrtvu i Melhizedekovu. U drugom redu („2. katu”) prikazano je dvanaest velikih praznika Gospodnjih koji sa dvije strane (6 + 6) konvergiraju prema Mističnoj večeri. Treći je red („3. kat”) niz ikona sv. apostola: i one (6 + 6) teže prema ikoni Spasitelja koja se nalazi u sredini iznad carskih dveri. Tu je Krist prikazan kao kralj i prvo-svećenik a do njega s jedne strane Majka Božja u molitvi a s druge sv. Ivan Krstitelj. „Zato se ova slika zove *déisis* – molitva, posredovanje ili *trímorphon*, jer su na slici tri lika, ili najposlije *pandokrátwr*, jer je na njoj naslikan Isus Hristos kao svemoćni car neba i zemlje”⁶⁶.

Veliki ruski teolog (laik) Pavel Jevdokimov (1901. – 1979.) možda je najbolje opisao *Déisis*⁶⁷ ovim riječima: „Deisis daje smisao cijelom ikonostasu. Taj blistavi zid svjedoka predstavlja njihove moliteljske ruke: Crkva moli za Crkvu. Još su (tu) ruke Orante, Theotókos – Majke Božje – koja nosi svijet u svojoj molitvi te ga pokriva svojom majčinskom zaštitom. Ono, za što bi čovjek rekao da je zid rastavljanja, pokazuje se nakon dubljeg razmišljanja elementom sjedinjenja: to je Krist koga čine njegovi sveci. . .”⁶⁸

Posljednji i najviši red („četvrti sprat”) pokazuje starozavjetne proroke usred kojih je opet ikona Bogorodice s Djetetom – kao objekt njihovih proroštava⁶⁹.

Napokon na vrhu čitavoga – onako potpunog – ikonostasa [„krovište”? PB] stoluje „slika raspeća Isusa Hrista, čime je IH kao sveštenik izvršio delo spasenja. S jedne strane krsta i raspeća je Mati Božja, a s druge sv. apostol i jevanđelist Jovan”⁷⁰.

65. MIRKOVIĆ, o. c. 106.

66. MIRKOVIĆ, o. c. 107.

67. To je izgovor kršćanskoga, srednjovjekovnog i modernoga grčkog jezika. Prema klasičnom, pretkršćanskom grčkom, moralo bi se izgovoriti *déesis* (eta, ne ita!): glagolska imenica od *déomai* (molim).

68. PAUL EVDOKIMOV, *L'uomo icona di Cristo*, ediz. Ancora Milano 1982, 91.

69. L. MIRKOVIĆ, o. c. 167.

70. *ib.*

Svuda je, dakle, na ikonostasu Bogorodičina ikona — ne replicirana jedna te ista, nego u više vidika i funkcija: Blagovještena, *Deisis*, Majka Božja i Majka Crkve!⁷¹

81. Ikona Bogorodice na prsima crkvenih dostojanstvenika

Ta se okrugla ikona nalazi u medaljonu koji ima više naziva: *enkólpion*, *nanjedrenik*, *nap(e)rsnik* ili *panágija*.⁷² Nju nose arhijereji (biskupi) i (samo) neki arhimandriti⁷³. Zanimljivo je što Konstantin Nikoljskij piše o njezinu podrijetlu:

„Panagija, koju nose arhijereji i neki arhimandriti, izrađivala se po uzroku trpezne (stolne) panagije, ili drukčije panagijara u obliku lijepe škrinjice, koja je imala s jedne strane ikonu Majke Božje, a s druge Spasitelja ili Svete Trojice. U panagijar bi stavljali dio prosfore, izvađen u čast Božje Majke, zvan baš 'panagijom'. U manastirima bi panagiju uznosili u blagavaonici sa stanovitim obredima i molitvama na uspomenu javljanja Majke Božje apostolima poslije njezina uznesenja na nebo (sic! PB) te bi blagovali jednu česticu prije objeda u ime ((čast? PB) Gospoda, a drugu poslije trpeze u ime Majke Božje. Naknadno su u panagijar bile stavljane i moći svetaca.”⁷⁴

Jednako je tako pobudan simbolizam nošenja panagije, kako ga prikazuje isti liturgičar a na temelju analize molitava kojima se prati postavljanje („nadjevanje”) panagije:

„Nanjedrenik što ga arhijerej nosi na prsima podsjeća, da arhijerej mora neprestano imati u svom srcu Gospoda i Zagovornicu pred Bogom Mater Božju pa zato mora imati čisto srce i pravi duh. . .”⁷⁵

Da se naše raspravljanje ne odulji odviše, nisam ovdje govorio o izlaganjima Bogorodičine ikone na analoju (stalku) o njezinim praznicima ni o nošenju ikona u litijama (procesijama) prigodom Nedjelje pravovjerja (pravoslavlja) tj. prve u Časnom postu i prigodom drugih nekih praznika.

71. Ad vocem *Majka Crkve*: Pokojni srpski teolog dr. Justin Popović, koji se u svojim spisima toliko znao — da najblaže reknem — distancirati od katoličke teologije i na području mariologije naročito s obzirom na pontifikalni magisterij (*Immaculata, Assumpta*), glede titula *Majka Crkve* (masama rimokatolika sugeriranog ne od II. vat. sabora nego od Pavla VI.) piše ovako: „Presveta Bogorodica je Majka Boga, Majka Bogočoveka i time Majka Crkve, jer je Majka tela Bogočovekova. A telo Bogočovekovo je Crkva”. JUSTIN POPOVIĆ, *Dogmatika Pravoslavne Crkve*, III, Beograd 1978, 647. Prije i poslije te tvrdnje autor donosi ad rem prekrasne citate iz svetih Otaca Grigorija Palame, Ivana iz Damaska i Ćirila Aleksandrijskog, te iz bizantske liturgijske poezije (str. 646-647). Citajte sami: vjerujte, uživajte, ljubite!

72. Grčki se piše *panagia* (tj. presveta ili svasveta), ali se u neklasičnom, tj. postheleno-kršćanskom jeziku gama pred-e i -i -izgovara kao -je i -ji: dakle, pravilnije je reći *panajia*.

73. Redovnička „šarža”, odgovara rimokatoličkom opatu. A ti „neki” jesu arhimandriti u stavropigijjskim manastirima, tj. u onima koji su direktno i neposredno podložni patrijarhu a ne mjesnom episkopu. To je neka „egzempcija” na Istoku. Cf. Nikol'skij, o. c. 64.

74. K. NIKOL'SKIJ, o. c. 63-64.

75. *ib.* 64.